

РОЗДІЛ 14

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕНЕРА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

*Ірина Тараненко,
Анастасія Бардінова*

Одним із основних і важливих завдань держави в умовах сьогодення є формування соціально активної, фізично здорової й духовно багаті особистості. Необхідність вирішення означеної проблеми визначається низкою державних документів: Конституцією України; Державною програмою «Здорова дитина» на 2008–2017 рр.; Указом Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя»; Законами України: «Про охорону дитинства», «Про освіту» та ін.

Це зумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів вирішення даного завдання. Виняткового значення набуває особистісно зорієнтований підхід до виховання дітей та підлітків, який ґрунтується на новій концепції виховання, яка полягає в тому, що сама особистість прагне творити, розвивати, вдосконалювати себе, вміє керувати власною життєдіяльністю та відповідально брати активну участь у процесах становлення суспільства. Це, в свою чергу, вимагає від сучасної людини бути фізично та психічно здоровою, активною, гармонійною, творчою та моральною особистістю.

Одним із шляхів виховання дітей та підлітків є залучення їх до систематичних занять фізичною культурою, оскільки специфіка цих занять дає можливість розвивати особистісні морально-вольові якості у найширшому діапазоні, що є важливим для самореалізації й самоствердження їх особистості. Пояснюється тим, що фізична культура надзвичайно різнобічна у впливі на тілесно-духовну сферу особистості та дозволяє з'єднати соціальне й біологічне в розвитку людини.

При цьому, тренер виступає центральною фігурою у навчально-тренувальному і виховному процесі. Від його

особистісних якостей, педагогічної майстерності, професійної компетентності залежать не тільки спортивні досягнення учнів-спортсменів, але й становлення їх як особистостей. Провідним напрямом діяльності тренера у цьому процесі є перетворення змісту навчання у засіб виховання.

Установлено, що цьому сприяють ключові навчально-виховні завдання, функціональні обов'язки тренера, специфічні особливості його діяльності, які впливають на характер відносин з дітьми та підлітками; стилі спілкування, прийоми виховання за рівнем взаємодії, тощо.

14.1. Роль тренера у формуванні гармонійної особистості спортсмена

Непорушною істиною залишаються слова К. Ушинського: «У вихованні все повинно базуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила впливає тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання... Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, яке проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може вплинути на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна сформувати характер». І далі педагог продовжує, що багато чого залежить від загального розпорядку закладів, але головне завжди буде залежати від особистості безпосереднього вихователя, що стоїть віч на віч з вихованцем. При цьому педагог стверджує, що вплив особистості вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручником, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень [6, с. 320]. Це у певній мірі стосується особистості тренера, оскільки його діяльність як вихователя характеризується високим ступенем відповідальності за фізичний та психологічний стан своїх вихованців. З цього приводу А. Корх, досліджуючи зазначену проблему, відмічає, що у процесі підготовки спортсменів тренер несе моральну, професійну та юридичну відповідальність за їх виховання, здоров'я та якість спортивних результатів [2, с. 74]. Це пов'язано з тим, що спілкування тренера зі спортсменами часто стає ненормованим, тобто майже

постійним, наприклад, на навчально-тренувальних зборах, під час спортивних змагань на виїзді. У зв'язку з цим тренер повинен виконувати роль вихователя та різноманітні інші ролі, виконання яких очікують від нього його вихованці та їхні батьки. У цьому плані у дослідженнях багатьох вчених прослідковується думка, що тренер на різних етапах розвитку спортсмена виступає в різних ролях: на ранніх етапах – в ролі опікуна (заміняє батьків); згодом – в ролі наставника-вихователя; на етапі спорту вищих досягнень – в ролі керівника [2; 4; 5 та ін.]. У своїх наукових доробках дослідники відмічають, що саме специфіка фізкультурної діяльності висуває високі вимоги як до професіоналізму, так і до особистості тренера.

Отже, спираючись на аналіз емпіричних даних, які відображено в наукових дослідженнях зазначених учених, доходимо висновку, що тренеру відводиться провідна роль щодо впливу на особистість вихованців, і, водночас у забезпеченні суб'єктності дітей та підлітків у фізкультурній діяльності.

Так, переважна більшість дослідників впевнено зазначають, що вплив тренера на особистість учня-спортсмена залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Утім, для з'ясування нами ролі тренера у формуванні морально-вольових якостей дітей та підлітків у фізкультурній діяльності звернемося до дослідження Воронової [1], оскільки, нею ґрунтовно аналізуються дві головні тенденції сучасного спорту. Зокрема, спрямованість на досягнення спортсменом максимального результату тут і відразу, незважаючи ні на що, або спрямованість на формування гармонійно розвиненої особистості спортсмена. Саме від спрямованості тренера, на думку дослідниці, залежить успішність його професійної діяльності, а отже й ефективність його впливу на особистість вихованця у фізкультурній діяльності.

Ми зосереджуємо увагу навколо другої з указаних тенденцій. Це пояснюється тим, що якщо тренери налаштовані виключно на спортивний результат, то у їхній роботі немає місця навчально-виховному процесу, оскільки спортсмен для них є засобом досягнення вузьких особистих професійних інтересів, а не суб'єктом психолого-педагогічних впливів [1, с. 209]. Утім, тренери, які уособлюють другу тенденцію сучасного спорту, орієнтуються одночасно і на досягнення результату, і на виховний процес. Але це

вимагає забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання гармонійної особистості дітей і підлітків, що базується на використанні інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання у фізкультурній діяльності. За таких умов тренер одночасно може виступати центральною фігурою як у навчально-тренувальному, так й у виховному процесі.

Таким чином, від особистісних якостей тренера, гуманістично спрямованої діяльності, майстерності передавати знання і вміння з певного виду спорту, уміння зацікавити вихованців фізкультурною діяльністю, розвивати в них працелюбність і наполегливість в досягненні поставленої мети, тобто від його психологічної і методичної готовності залежать не тільки спортивні досягнення, але й вихованість.

14.2. Суть і зміст основних функціональних обов'язків тренера у правовому полі

Провідним напрямом діяльності тренера у навчально-виховному процесі є перетворення змісту навчання в засіб виховання, це в свою чергу дозволяє нам визначити ключові навчально-виховні завдання у процесі навчально-тренувальних занять. Зокрема:

- формування усвідомленого сприйняття учнями-спортсменами цінності свого здоров'я;
- розвиток основних фізичних якостей;
- формування ціннісних орієнтацій та особистісних морально-вольових якостей;
- навчання дітей та підлітків володінню емоційно-вольовою сферою, що є необхідним для дотримання норм і правил поведінки;
- створення умов, за яких спортсмени будуть націлені на захист прав та інтересів всіх членів групи (команди), відноситися з повагою до інших та будуть зацікавлені в успіхах один одного.

При цьому тренерам, необхідно враховувати те, що діти та підлітки потребують особистісно орієнтованого підходу до виховання у процесі навчально-тренувальних занять. А отже, їх організація та проведення вимагають створення сприятливих умов з метою максимально комфортного функціонування учнів-спортсменів, що забезпечило їх успішну самореалізацію.

Для здійснення зазначених вище завдань необхідною умовою є виконання тренерами суто функціональних обов'язків в якості керівника спортивної команди (групи), зокрема: адміністративно-організаційних, стратегічно-експертних, інформаційно-пропагандистських, навчальних, виховних, психотерапевтичних, представницьких. Коротко схарактеризуємо зміст виокремлених функцій.

Так, *адміністративно-організаційні функції* дозволяють створити умови для навчально-тренувальних занять: наповнюваність спортивних груп; наявність спортивного спорядження та інвентарю; організація та проведення змагань; ведення планово-звітної документації; направлення та узагальнення індивідуальної дії всіх членів спортивної команди (групи).

Особливого значення в цьому аспекті набуває правова культура тренера, професійною формою якої виступає нормативно-правова компетентність, що в свою чергу визначає професіоналізм тренера.

Це вимагає від тренера знання організаційно-правових основ управління спортивним колективом (командою, групою), здібності до ініціативи й підприємництва, уміння реально бачити план дій та обґрунтовано складати правове прогнозування; мати системний погляд на явища суспільного життя та здатність налагоджувати міжнародні зв'язки та працювати у даному контексті; готовність вирішувати правові професійно-педагогічні й особистісні проблеми в різноманітних умовах тощо.

Стратегічно-експертні функції дають право тренеру здійснити календарно-перспективне планування розвитку навчально-тренувальної групи; встановити цілі, визначити методи та засоби їх досягнення. Дана функція передбачає творчий підхід тренера до спортивної та виховної діяльності; спроможність висувати та впроваджувати у систему підготовки спортсменів передові ідеї вчених щодо навчання та виховання спортсменів; прогнозувати та передбачати кінцевий результат спортивної команди (групи) в цілому та кожного окремо.

Інформаційно-пропагандистські функції сприяють виконанню тренером ролі компетентної особи, яка володіє необхідними знаннями в області фізичної культури і спорту та

суміжних дисциплін, і є джерелом достовірної інформації та є найбільш кваліфікованим спеціалістом.

Навчальні функції вимагають від тренера озброєння вихованців технічними і тактичними знаннями, вміннями, навичками як із певного виду спорту, так й у широкому їх діапазоні, потрібному для життєдіяльності учнів-спортсменів.

Виховні функції спрямовані на розвиток і сформованість позитивних особистісних якостей дітей та підлітків; регулювання внутрішньо-групових відносин; допомагають у визначенні життєвих цілей та шляхів їх досягнення кожному вихованцю; застосування педагогічно-доцільних заохочень та покарань; формування нормативної поведінки у спортсменів. При цьому важливо, щоб тренер був не тільки професіоналом у своїй справі, але й володів соціально-позитивними психологічними якостями, був готовий психологічно і методично до виховання гармонійної особистості. Це пояснюється тим, що виховання в значній мірі відбувається стихійно, завдяки ефекту наслідування свого вихователя.

Психотерапевтичні функції дозволяють передбачати і врахувати відповідний емоційний стан членів спортивної команди (групи), ліквідувати конфліктні і стресові стани в її життєдіяльності та підтримувати позитивний психологічний клімат у спортивному колективі.

Представницька функція дає право тренеру забезпечити зв'язок із зовнішнім соціальним середовищем (представниками інших спортивних клубів, команд, судьями тощо), нести повну відповідальність за успіхи, дії та вчинки як команди в цілому, так і окремих її членів.

Вважаємо педагогічно доцільним додати до даного переліку функцій ще й *діагностично-контрольну функцію* тренера, яка дозволяє йому виявляти, оцінювати та простежувати можливості і готовність спортсменів до реалізації завдань фізкультурної діяльності або виконання окремих фізичних вправ; вивчати особистість дітей і підлітків та їх вихованість тощо. Головна мета зазначеної функції – це отримання тренером науково-обґрунтованої інформації, яка є основою для вдосконалення системи управління якістю навчально-тренувального та виховного процесу.

Зазначимо, що в контексті нашого дослідження виокремлені нами функції тренера як керівника спортивної команди (групи)сприяють здійсненню особистісно орієнтованого підходу до виховання учнів-спортсменів у процесі навчально-тренувальних занять.

14.3. Специфічні особливості діяльності тренера

Професійна діяльність тренера, на думку багатьох учених, значною мірою залежить від його дидактичних та педагогічних здібностей. При цьому, слід пам'ятати, що здібності, які необхідні тренеру для здійснення успішної професійної діяльності різноманітні, серед них не можна виділити як першочергові, так і другорядні. Всі вони взаємопов'язані, доповнюють один одного та визначають успішність діяльності тренера.

У цьому плані необхідно виокремити також й специфічні особливості діяльності тренера, які впливають на характер відносин тренера і спортсмена та сприяють її успішності. Зокрема:

1)*добровільність відвідування занять вихованцями.* Саме добровільність занять впливає на характер взаємовідносин тренера зі спортсменами. Довіра і повага до тренера та тісний контакт з ним сприяють підвищенню позитивної мотивації до занять фізкультурною діяльністю;

2)*організація позитивних відносини з батьками вихованців,* передбачає взаємну співпрацю тренера не тільки з вихованцями, але й з їхніми батьками, що вимагає довіри, яка, в свою чергу, формується завдяки вихованості тренера, його професійної компетентності та щирому піклуванню про дитину та її майбутнє;

3)*необхідність постійно підтримувати на високому рівні свої фізичні можливості та технічну майстерність.* Тут необхідно підкреслити, що фізична та технічна підготовленість тренера впливає на демонстрацію ним фізичних вправ, що позначається на його *авторитеті*. Відомо, що авторитет тренера базується на усвідомленні вихованцями його безперечної переваги в професійній підготовленості у своєму виді спорту (важливим при цьому є високий рівень рухової підготовленості тренера); всебічній обізнаності; людяності та відсутності байдужості до долі своїх вихованців;

4) *особливі умови спілкування на тренуваннях, поза заняттями, під час змагань та в період навчально-тренувальних зборів.* Від поведінки тренера, його педагогічного такту, психологічної і методичної готовності до виховання гармонійної особистості учнів-спортсменів, зацікавленості в долі вихованців у значній мірі залежить поведінка дітей і підлітків та їх спортивні досягнення. При цьому позитивний результат може бути досягнутий лише при умові: вихованець повинен повністю довіряти тренеру, проявляти бажання виконувати його вимоги і вірити в добрі наміри тренера стосовно свого майбутнього;

5) *підвищена стресогенність діяльності тренера* приводить до значних нервових перенавантажень, а це в свою чергу, може негативно впливати не тільки на успішну діяльність тренера, але і на його взаємодію з вихованцями.

Отже, узагальнення вищевикладеного дає нам змогу дійти висновку, що успіх фізкультурної діяльності вимірюється не тільки спортивними результатами, але й рівнем сформованості особистості учня-спортсмена, що певним чином впливає на його фізичний розвиток та поведінку. Значний інтерес у цьому плані мали наукові дослідження І. Решетень та М. Фролової, які виокремлюють наступні ознаки ефективності діяльності тренера [3, с. 5-8], що поєднують науку з практикою:

- ділова та командна спрямованість;
- активність під час здійснення ділової та емоційної інтеграції команди;
- успішне виконання основних функцій керівництва;
- об'єктивність в оцінці власних особистісних якостей і діяльності та особистісних якостей членів команди;
- відповідне ділове прийняття тренера членами спортивної команди.

При цьому слід зазначити, що тільки за умови повного розуміння і співпраці між тренером і спортсменом можливе досягнення високого рівня спортивних результатів, фізичної підготовленості та вихованості. Цьому сприяє й педагогічна майстерність тренера, його психологічна та методична готовність до виховання гармонійної особистості спортсмена, що позначається його особистісними якостями, стилем спілкування,

які надають своєрідність взаємодії з вихованцями, впливають на швидкість і якість засвоєння ними різноманітних умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, моральних норм поведінки.

Список використаних джерел:

1. Воронова В. І. Психологія спорту : навч. посіб. К.: Олімпійська література, 2007. 298 с.
2. Корх А. Я. Тренер: деятельность и личность : учеб. пособ. М.: Терра-Спорт, 2000. 120 с.
3. Решетень И. Н., Фролова М. И. Многофункциональный характер деятельности тренера сборной команды : учеб. пособ. *Теория и практика физической культуры*. 1978. № 2. С. 5–8.
4. Решетень И. Н., Кобер И. Х., Прохорова М. В. Основы педагогического мастерства тренера : учеб. пособ. Малаховка : МОГИФК, 1986. 55 с.
5. Стамбулова Н. Б. Динамика когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов отношения «спортсмен-тренер» на протяжении спортивной карьеры. Психология и педагогика – новый синтез: материалы 24-й науч. конф. / под ред. А. Н. Николаева. – СПб. : СПб ГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 1998. С. 67–68.
6. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. Т. 1. К.: Рад. шк., 1983. 488 с.